

Epilėpsija sergančių asmenų ekonominė padėtis ir gyvenimo sąlygų įvertinimas

Sandra KRUTULIENĖ

Lietuvos socialinių tyrimų centras

Darbo rinkos tyrimų institutas

Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius

Tel. 275 22 35

El. paštas: sandra.krutuliene@dsti.lt

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjami tam tikri epilepsija sergančių suaugusių asmenų (ESA) ekonominė padėtis ir gyvenimo sąlygų aspektai. Tyrimo rezultatai rodo prastą ESA ekonominę padėtį: didelę sergančiųjų asmeninių pajamų diferenciaciją, menkas daugumos ESA asmenines pajamas, kurios sudaro reikšmingą dalį ESA namų ūkio pajamų. Ketvirtadalis tiriamųjų namų ūkių nurodė negalintis nusipirkti naujų drabužių, kas antras negalėjo pakeisti nusidėvėjusių baldų naujais, dešimtadalis negalėjo gerai maitintis. ESA pasižymi pareigingu mėnesinių komunalinių sąskaitų, būsto nuomos ir/ar paskolų kredito įmokų apmokėjimu, tačiau daugiau nei ketvirtadalis namų ūkių neturi reikiamų išteklių, kad galėtų sukaupti pinigų ateičiai, nenumatytiems atvejams, pensijai ar pan., 30 proc. epilepsija sergančiųjų iš turimų santaupų galėtų išgyventi daugiausia mėnesį.

Pagrindiniai žodžiai: epilepsija, ekonominė padėtis, pajamos, gyvenimo sąlygos.

Įvadas

Fiest et al. (2017) tyrimo duomenys rodo, kad tūkstančiui asmenų pasaulyje tenka 7,6 sergantys epilepsija asmenys (6,38 sergantys aktyvia epilepsija), Lietuvoje tūkstančiui asmenų 2015 m. teko 8,00 epilepsija sergantys asmenys. Epilepsija – labai specifinis sveikatos sutrikimas, apibrėžiamas kaip neurologinė liga, kompleksinis smegenų sutrikimas, kuriam būdingi pasikartojantys generalizuoti ar (ir) daliniai priepuoliai kartu su esančiomis patologijomis (Scambler, 2010), tai vienas iš dažniausių neurologinių sutrikimų. Ligtumas epilepsija nesiskiria nei pagal amžių, nei pagal lytį (Fiest et al., 2017), tautybę, rasę ar gyvenamąją vietą. Įprastai epilepsija sergantys asmenys yra medicinos srities mokslininkų tyrimų subjektas. Lietuvoje ši tendencija ypač ryški – daugiausia mokslinių straipsnių apie epilepsija sergančiuosius publikuoja medicinos mokslo srities tyrėjai ir mokslininkai (Mameniškienė, 2002; Sakalauskienė-Juodeikienė, Mameniškienė, 2013; Guk, Mameniškienė, 2012; Butvilas et al., 2010; Žemulgytė et al., 2016), tačiau ypač pastaruosius penkerius metų šalyje pastebimas tematikos įvairovės gausėjimas – publikuojami straipsniai epilepsijos sampratos tema (Šedienė, Pivorienė, 2017), vertinamos pagalbos šiems asmenims galimybės (Abramavičiūtė, 2015; Šedienė, 2016), nagrinėjami įvairūs šių asmenų gyvenimo kokybės aspektai, tačiau itin mažai žinoma apie šių asmenų gyvenimo sąlygas, ekonominę padėtį. Užsienio mokslinėje literatūroje epilepsija sergančių asmenų gyvenimo sąlygos nėra

pakankamai iširta sritis, tačiau esami tyrimai rodo, kad epilepsijos poveikis socialinei ir ekonominei sergančiojo ir jo šeimos padėčiai itin reikšmingas (Riechmann et al., 2015; Jennum et al., 2017; Pugliatti et al., 2007).

Šio straipsnio **tikslas** – įvertinti tam tikrus suaugusių epilepsija sergančių asmenų (toliau – ESA) ekonominės padėties ir gyvenimo sąlygų aspektus šalyje. Siekiant tyrimo tikslo, keliami tokie uždaviniai: 1) įvertinti epilepsija sergančių suaugusių asmenų būsto sąlygas ir gyvenamąją aplinką; 2) įvertinti epilepsija sergančių suaugusių asmenų pajamas ir ekonominius išteklius; 3) atskleisti ESA socialinių ir demografinių charakteristikų sąsajas su tam tikrais finansinio pajėgumo (finansų valdymo) rodikliais.

Straipsnyje vertinant ekonominę padėtį ir gyvenimo sąlygas naudojami ESA kiekybinio tyrimo (apklausos) duomenys, o siekiant įvertinti ekonominės padėties ir gyvenimo sąlygų aspektus platesniame neįgalųjų ar lėtinėmis ligomis sergančių asmenų fone, darbe, pagal galimybes, naudojami Lietuvos statistikos departamento tyrimų (2014 m. gyventojų pajamų ir gyvenimo sąlygų tyrimo) duomenys.

Lėtinių ligų ir ekonominės padėties bei gyvenimo sąlygų sąsajų tyrimų apžvalga

Mokslininkai seniai pripažįsta ekonominės būklės (ypač pajamų) ir sveikatos būklės ryšį. Ilgą laiką (dažniausiai medicinos srities tyrimuose) vyravo tendencinga nuomonė, kad socialinės ir ekonominės sąlygos reikšmingai veikia sveikatą, tačiau mokslininkai vis dažniau teigia pastebintys socialinės ir ekonominės būklės bei sveikatos sąsajų krypties pokyčių, ypač ilgalaikėje perspektyvoje (Smith, 1999; Costa, 2015). Nors dėl to, kas yra priežastis, o kas pasekmė (sveikata ar socialinė ir ekonominė padėtis) galutinai nesutariama, tačiau konstatuojama, kad neįgalūs ir lėtinėmis ligomis sergantys asmenys priklauso skurdo rizikos grupei (Zabarauskaitė ir Gruževskis, 2015) ir patiria didesnio masto daugiamatį nepriteklių, palyginti su negalios neturinčiais asmenimis (Heslop, Gordon, 2014; Mitra, Posarac ir Vick, 2013). Neįgalių asmenų materialinė padėtis ir patiriami ekonominiai sunkumai neigiamai veikia jų gyvenimo kokybę ir asmeninę gerovę. Tyrimai rodo, kad neįgalųjų patiriami ilgalaikiai ekonominiai sunkumai daro neigiamą poveikį asmenų sveikatai (Conroy et al., 2014), riboja sveiko gyvenimo pasirinkimo galimybes, pvz., galimybę sveikai maitintis (Jeon, et al., 2009). Smith (1999) pabrėžia sveikatos būklės įtaką socialinei ir ekonominei asmenų padėčiai: prasta sveikata paveikia šeimos pajamas, santaupų kaupimą ir išlaidas (prastėjant sveikatai, mažėja šeimos gaunamos pajamos, didėja išlaidos medikamentams, dažniau kaupiama santaupų). Scott ir Mete (2008) teigia, kad neįgalumas yra vienas iš svarbių veiksnių, ribojančių asmenų įsitraukimą į švietimo sistemą, o tai ilgalaikėje perspektyvoje neigiamai paveikia asmenų darbo užmokestį, pajamas (Conroy, et al., 2014).

Pastarąjį dešimtmetį mokslininkai vis dažniau atkreipia dėmesį į tai, kad svarbu ne tik pajamos ir materialinė gerovė, bet ir tai, kaip žmonės valdo ir kontroliuoja savo finansus. Dėl to vis didėjančią susidomėjimą tyrėjai rodo finansiniam pajėgumui (Atkinson, et al., 2006) ir jo poveikiui asmenų sveikatai bei, atvirkščiai. Neabejojama, kad finansinis pajėgumas svarbus visaverčiam asmens dalyvavimui visuomenės gyvenime, siejamas su ekonominiu stabilumu, saugumu (Conroy, et al., 2014). McQuaid ir Egdell (2010) pažymi, kad menkas finansinis pajėgumas yra susijęs su prastesne sveikata, kelia stresą ir nerimą individams, gali paskatinti griebtis greitų kre-

dītų skolinimosi, didina grėsmę, kad asmenys negalės susidoroti su staigiais aplinkos pokyčiais. Conroy, et al. (2014) tyrimas rodo, kad neįgalūs asmenys pasižymi menkesniu finansiniu pajėgumu ir mažesniu ekonominiu saugumu, palyginti su negalios neturinčiais asmenimis: neįgalieji sunkiau išgyvena nuo pajamų iki pajamų, rečiau planuoja finansus (rečiau pinigų atsideda nenumatytiems atvejams), turi mažesnių galimybių pasinaudoti profesionalų konsultacijomis finansiniais klausimais, rečiau turi „gerą paskolos istoriją“, pasižymi prastesniu finansiniu raštingumu.

Epilepsija sergančių asmenų ekonominė padėtis ir gyvenimo sąlygos yra mažai tirta sritis. Tyrimai (nors ir negausūs) rodo, kad epilepsija ir prasta epilepsija sergančiųjų namų ūkio ekonominė padėtis yra susijusi (Ottman et al., 2011), kiti tyrėjai pažymi, kad epilepsija reikšmingai paveikia asmenų socialinę ir ekonominę padėtį (Pugliatti et al., 2007; Riechmann et al., 2015; Jennum et al., 2017), epilepsija siejama su mažomis pajamomis, ypač prastoje socialinėje ir ekonominėje padėtyje atsiduria asmenys, kurie, be epilepsijos, serga gretutinėmis ligomis (Josipovic-Jelic et al.; 2011, Ottman et al., 2011). Reikia pasakyti, kad epilepsija priskiriama epizodinei negaliai, kuriai būdingi nenuspėjami, pasikartojantys ligos ir sveikatingumo periodai. Negalios epizodiškumas ypač veikia individų gebėjimą užtikrinti gerą gyvenimo kokybę, gebėjimą patenkinti savo ir savo šeimos poreikius, nenutrūkstamai dalyvauti darbo rinkoje, o mažesnis aktyvumas darbo rinkoje siejamas su didesne mažų pajamų rizika (Galarneau ir Radulescu, 2009). Epizodinę negalią turintys individai ne tik patiria sunkumų įsitraukdami į darbo rinką, bet ir, pasak Vick (2014), neatitikdami standartinio sąvokų, vartojamų vertinant individų tinkamumą gauti finansinę paramą (pvz., „įgalus“ – „neįgalus“, „darbingas“ – „nedarbingas“), supratimo, patiria apribojimų siekdami pasinaudoti neįgalumo pašalpa.

Pagrindinės sąvokos. Gyvenimo sąlygos suvokiamos kaip dvikomponentis reiškinys: viena vertus, pabrėžiama individo turimų materialių ir nematerialių išteklių, kuriuos jis gali panaudoti savo gyvenimo sąlygoms gerinti, kontrolė, kita vertus, svarbios išorinės sąlygos, kurios daro įtaką individo turimų išteklių panaudojimo mastui (Andersen, Poppel, 2002). Gyvenimo sąlygos nėra tiesiogiai stebimas reiškinys, siekiant jį įvertinti, reikia išskirti tam tikrus rodiklius. Gyventojų pajamų ir gyvenimo sąlygų tyrimo (Gyventojų pajamos ir gyvenimo sąlygos 2015, 2016) metu šalyje renkami duomenys apie namų ūkio pajamas, būsto sąlygas, gyvenimo sąlygų vertinimą, užimtumą, sveikatą ir sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumą, finansines, būsto problemas, galimybes patenkinti tam tikrus poreikius. Apie epilepsija sergančių asmenų gyvenimo sąlygas, ekonominę padėtį žinybinės institucijos informacijos neskelbia, todėl objektyvių duomenų apie jų ekonominę padėtį ir gyvenimo sąlygas beveik nėra. Šiame straipsnyje vertinami tik į kai kurie gyvenimo sąlygų rodikliai, atsižvelgiant į materialius (subjektyvios asmeninės pajamos ir kt.) ir nematerialius (subjektyvų būsto sąlygų vertinimą) ekonominės padėties ir gyvenimo sąlygų aspektus, taip pat atsižvelgiama į namų ūkio (ilgalaikio vartojimo daiktai) ir individo (išsilavinimo lygis, užimtumo statusas) lygmenis.

Finansinis pajėgumas – tai finansinis raštingumas, finansinė elgsena ir finansinis savaveiksmingumas (Shim, et al., 2013), tai sąvoka, aprėpianti asmens gebėjimą veikti ir galimybes veikti (Sherraden, 2014). Atkinson (2006) pažymi, kad finansinio pajėgumo vertinimas apima keturias sritis: finansų valdymą, ateities planavimą, produktų pasirinkimą ir informuotumą. Straipsnyje vertinti tik kai kurie finansinio pajėgumo aspektai, daugiau dėmesio skiriama finansų valdymo ir ateities planavimo sritims.

Tyrimo metodika

Kiekybinis tyrimas (anketinė apklausa) 2014 m. vasario – lapkričio mėnesiais vykdytas VšĮ Vilniaus universiteto ligoninės Santariškių klinikų Neurologijos centre, VšĮ Marijampolės ligoninėje ir konsultacijų poliklinikoje, VšĮ Vilkaviškio ligoninėje ir konsultacijų poliklinikoje, taip pat ne medicinos įstaigose (Vilniuje, Kaune, Alytuje, Marijampolėje, Trakuose, Vilkaviškyje, Kalvarijoje). Naudojant netikimybinę tikslinę ir papildomai „sniego gniūžtės“ atranką, apklausti 220 ESA. Tyrime dalyvauti atrinkti 18 m. ir vyresni asmenys, kuriems nustatyta epilepsijos diagnozė, gebantys perskaityti ir / arba suprasti anketos klausimus ir į juos atsakyti bei savanoriškai sutikę dalyvauti tyrime.

Apklaustųjų amžiaus vidurkis buvo 40,18 m. (\pm 13,5 m.; 18–85 m.), anketinėje apklausoje dalyvavo 82 proc. lietuvių, 63 proc. moterų, per 60 proc. didmiestyje gyvenančių tiriamųjų (likusieji gyveno žemesnio urbanizacijos lygio teritorijose), du penktadaliai aukštąjį (universitetinį ar neuniversitetinį) išsilavinimą turinčių respondentų, 47 proc. gyveno su partneriu (susituokę ar nesusituokę), kas antras turėjo vaikų. Daugiau kaip 58 proc. tiriamųjų sirgo viena epilepsija (nesirgo gretutinėmis ligomis), beveik dviem penktadaliams nebuvo nustatyta darbingumo lygio.

Siekiant tyrimo tikslo, vertintos ESA ekonominės padėties ir gyvenimo sąlygų ypatybės. Vertinant ESA būsto sąlygas ir gyvenamąją aplinką, tiriamieji klausti apie būsto problemas, būsto tipą, ar būstas tenkina jų dabartines reikmes. Analizuojant tiriamųjų pajamas ir ekonominius išteklius, vertintos subjektyvios asmeninės pajamos, subjektyvios namų ūkio pajamos, namų ūkio pajamų šaltiniai, namų ūkio turimi ilgalaikio vartojimo daiktai, namų ūkio galimybės gerai maitintis, rengtis, pakeisti nusidėvėjusius baldus naujais. Tyrime vertinti ir kai kurie tiriamųjų finansinio pajėgumo aspektai: apimami finansų valdymo rodikliai (sąskaitų valdymas, gebėjimas išgyventi nuo pajamų iki pajamų ir sutaupyti) bei ateities planavimo (asmenų galimybės išgyventi iš turimų santaupų) rodikliai.

Straipsnyje papildomai vertintos finansų valdymo įpročių sąsajos su socialiniais ir demografiniais veiksniais: lytimi, amžiumi, šeimine padėtimi, išsilavinimo lygiu, darbingumo lygiu, užimtumu (išskiriamos trys kategorijos: dirbantys, nedirbantys dėl amžiaus ar negalios ir kiti nedirbantys asmenys) bei bendra sveikatos būkle. Sudarytas bendros sveikatos būklės rodiklis apima tris kintamuosius: (a) paskutinio patirto priepuolio laiką, (b) vertinimą, kiek epilepsija riboja tam tikrą veiklą (dėmesio sukaupimą ir mąstymą, atmintį ir mokymąsi, kasdinių namų ruošos darbų atlikimą ir laisvalaikio veiklą), (c) subjektyvų sveikatos vertinimą (bendros sveikatos būklės rodiklio balai pasiskirsto intervale nuo 1,02 (prasta bendra sveikata) iki 4,03 (gera bendra sveikata)). Skaitytojui pristatomi tik statistiškai reikšmingi tyrimo rezultatai.

Informacijos apie epilepsija sergančių asmenų gyvenimo sąlygas šalyje itin mažai, dar mažiau žinoma, kaip atrodo šios tikslinės grupės ekonominė padėtis ir gyvenimo sąlygos šalies gyventojų kontekste. Siekiant gauti kuo išsamesnę ESA ekonominės padėties ir gyvenimo sąlygų vaizdą, tikslinės grupės ekonominei padėčiai ir gyvenimo sąlygoms vertinti tyrime buvo siekiama naudoti rodiklius, kurių dalį būtų galima palyginti su Lietuvos statistikos departamento pateikiamais gyventojų duomenimis.

Tyrimo duomenims apdoroti naudotas Statistinių duomenų apdorojimo paketas *SPSS Inc.*, 22 versija. Skaičiuota aprašomoji statistika, parametrinės ir neparametrinės statistikos. Straipsnyje, pristatant tiriamųjų vertinimų, nuomonių, vidurkių skirtumus, pateikiami statistiškai reikšmingi tyrimo rezultatai (95 proc. garantija).

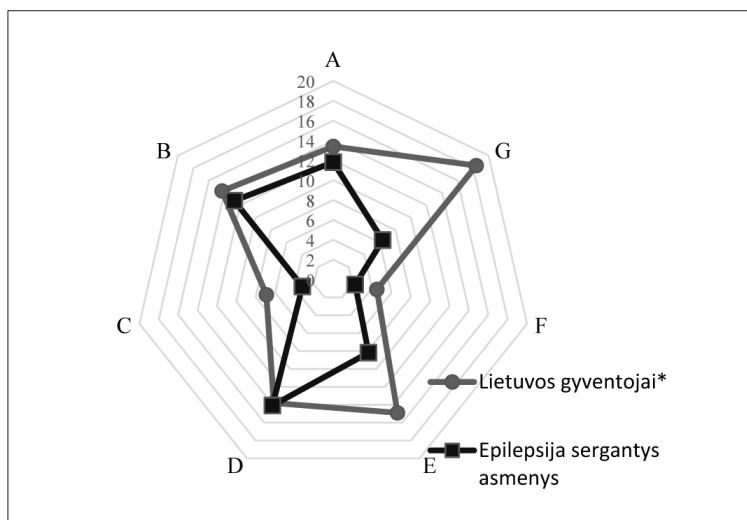
Tyrimo rezultatai

Tyrimų rezultatai sugrupuoti pagal tris pagrindines temas: tiriamųjų būsto sąlygos ir gyvenamoji aplinka, tiriamųjų (ir jų namų ūkių) pajamos ir ekonominiai ištekliai bei apklaustųjų finansų valdymo įpročiai.

Tiriamųjų būsto sąlygos ir gyvenamoji aplinka. Vidutinis tiriamųjų namų ūkio dydis buvo 2,76 asmens (vienam namų ūkiui teko 2,35 suaugusio ir 0,41 vaiko). Trečdalyje tiriamųjų namų ūkių gyveno du asmenys (daugiausia tai buvo dviejų suaugusių namų ūkiai, 4,3 proc. jų sudarė vienas suaugęs ir vienas asmuo iki 18 m.), ketvirtadalyje namų ūkių gyveno trys asmenys (55 proc. šių namų ūkių visi trys asmenys buvo vyresni nei 18 m.), 16,1 proc. namų ūkių tiriamieji gyveno vieni.

Tyrimo rezultatai rodo, kad tiriamieji daugiausia gyveno nuosavuose būstuose (62 proc. apklaustųjų gyveno nuosavame būste be paskolos, 8 proc. nurodė turintys paskolą), kiti gyveno nuomotuose (9 proc.), likusieji nurodė gyvenantys kitokiame būste nei čia įvardyta.

Kas trečias tiriamasis susidūrė su viena ar keliomis būsto problemomis, tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad šios būsto problemos yra aktualios visiems Lietuvos gyventojams. Iš 1 pav. matyti, kad, palyginti su Lietuvos gyventojais, mažesnis procentas tiriamųjų nurodė susiduriantys su būsto problemomis. Nepaisant santykinai mažesnio (palyginti su šalies gyventojais) tiriamųjų patiriamų būsto problemų masto, maždaug kas aštuntas respondentas gyveno būste, kuriame nėra

1 pav. Su būsto problemomis susiduriantys ESA ir Lietuvos gyventojai, proc.

Paaiškinimas: A – Nėra vonios arba dušo; B – Nėra tualetu su nutekamuoju vandeniu; C – Tamsus, nepakankamai šviesus būstas; D – Triukšmas, sklindantis iš gretimų butų, gatvės, pramonės įmonių; E – Oro, aplinkos užterštumas; F – Nusikaltimais, smurtu, vandalizmu garsėjantis rajonas; G – Varvantis stogas, drėgnos sienos, supuvę langai, grindys.

* Lietuvos gyventojai, 2014 m. duomenys.

Šaltinis: Gyventojų pajamų ir gyvenimo sąlygų 2014 m. tyrimo viešoji rinkmena, Lietuvos statistikos departamentas

vonios ar dušo, taip pat tualetu su nutekamuoju vandeniu. Dažniausia būsto problema tiriamieji įvardijo triukšmą, sklindantį iš gretimų butų, gatvės, pramonės įmonių. Net 60 proc. triukšmą kaip būsto problemą įvardijusių tiriamųjų teigė, kad jų būstas tinkamas jų dabartinėms reikmėms. Savo būstą mažiausiai tinkamu būstu įvardijo tiriamieji, gyvenantys nusikaltimais, smurtu ir vandalizmu garsėjančiuose rajonuose (tik penktadalis šių asmenų nurodė savo būstą esant tinkamą jų reikmėms). Reikia pažymėti, kad 38,5 proc. tiriamųjų, gyvenančių būstuose be vonios ar dušo, ir kiek daugiau nei 40 proc. tiriamųjų, gyvenančių būstuose su varvančiu stogu, drėgnomis sienomis, supuvusiais langais, nepakankamai šviesiuose būstuose ir būstuose, kuriuose nėra tualetu su nutekamuoju vandeniu, manė, kad jų būstas yra tinkamas dabartinėms jų reikmėms. Respondentų polinkį pateisinti net ir prastas gyvenamo būsto sąlygas iš dalies gali paaiškinti individų adaptyvių preferencijų reiškinys: mokslininkai (Teschl ir Comim, 2004) mano, kad nepalankios socialinės ir ekonominės sąlygos kaip ir ilgainis pripratimas skatina žmones priimti neigiamą situaciją ir galop vertinti ją teigiamai.

Tiriamųjų (ir jų namų ūkių) pajamos ir ekonominiai ištekliai. Siekiant išsamesniam tiriamųjų pajamų ir ekonominių išteklių pristatymo, straipsnyje nagrinėjamos tiriamųjų subjektyviai vertinamos asmeninės (toliau asmeninės) ir subjektyviai vertinamos namų ūkio (toliau namų ūkio) pajamos, šių pajamų šaltiniai, taip pat vertinami tiriamojo namų ūkio turimi ilgalaikio vartojimo daiktai bei namų ūkio galimybės gerai maitintis, rengtis ir pakeisti nusidėvėjusius baldus naujais. Reikia pažymėti, kad ESA tyrimas atliktas 2014 m., kai valstybinė valiuta dar buvo litas. Straipsnyje informacija apie tiriamųjų (ir jų namų ūkių) pajamas pateikiama eurais (litai perskaičiuoti į eurus pagal oficialų kursą: 1 EUR = 3,4528 Lt).

Respondentų atsakymas apie savo asmenines pajamas buvo 85 proc. (N = 187). Vidutinės tiriamųjų asmeninės pajamos siekė 326,45 EUR (tiriamieji gavo nuo 28,96 EUR iki 1679 EUR pajamų).

Vertinant tiriamųjų pasiskirstymą pagal pajamas matoma didelė asmeninių pajamų diferenciacija (pajamų skirtumai pagal gyvenamą teritoriją, išsilavinimo lygį, užimtumą, šeiminių padėčių matyti 1 lentelėje). Tyrimas parodė, kad 20 proc. mažiausias ir didžiausias pajamas gaunančių tiriamųjų asmeninės pajamos skyrėsi keturis kartus. Pajamų diferenciacija ypač ryški mieste ir žemesnio urbanizacijos lygio teritorijoje gyvenančių, aukštąjį ir žemesnį nei aukštąjį išsilavinimą įgijusių, dirbančių ir nedirbančių tiriamųjų. Dešimtadalio mažiausias pajamas gaunančių mieste ir žemesnio urbanizacijos lygio teritorijoje gyvenančių tiriamųjų pajamos skyrėsi 1,46 karto, atitinkamai aukštąjį ir žemesnį nei aukštąjį išsilavinimą įgijusių tiriamųjų – 1,3 karto, dirbančių ir nedirbančių (ne dėl negalios ar amžiaus) – 2,5 karto.

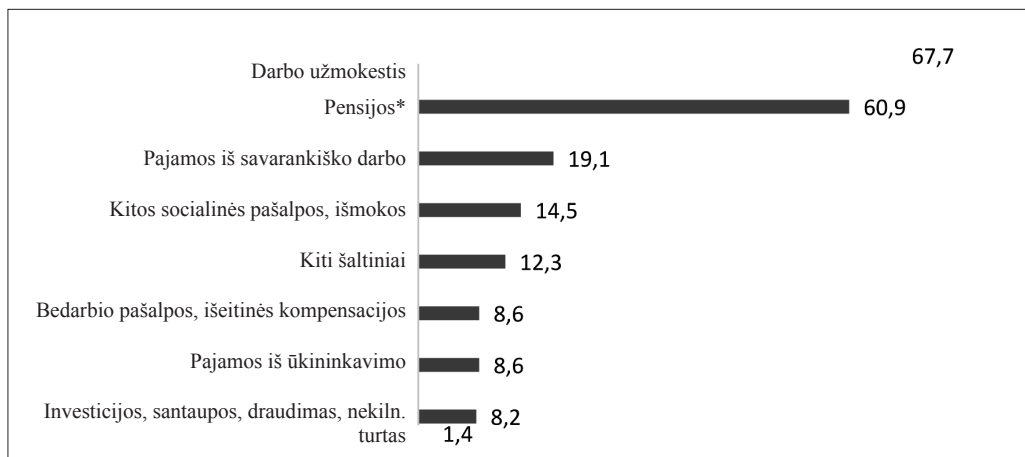
Tiriamųjų, atsakiusių apie jų namų ūkio pajamas, buvo 59,5 proc. (N = 131). Vidutinės subjektyviai vertinamos respondentų namų ūkio pajamos buvo 729,32 EUR (nuo 91 EUR – iki 3765 EUR). Vienam namų ūkio nariui (N = 131) vidutiniškai teko nuo 31,3 EUR iki 1448 EUR pajamų per mėnesį. Reikia pažymėti, kad iš tiriamųjų, nurodžiusių ir namų ūkio, ir asmenines pajamas (N = 125), kas antro respondento asmeninės pajamos sudarė iki 50 proc. visų namų ūkio pajamų, ir net penktadalio tiriamųjų asmeninės pajamos sudarė 100 proc. visų namų ūkio pajamų. Asmenys, kurių asmeninės pajamos buvo lygios 100 proc. jų namų ūkio pajamų, dažniausiai gyveno be partnerio (tik 11 proc. šių asmenų nurodė gyvenantys su partneriu). Tokie tyrimo rezultatai rodo, kad respondentų asmeninės pajamos sudaro reikšmingą bendrų namų ūkio pajamų dalį ir dažnai yra pagrindinės viso namų ūkio pajamos.

1 lentelė. ESA asmeninių pajamų pasiskirstymas deciliuose

		Iš viso	Miestas	Žemesnio urbanizacijos lygio teritorija	Aukštasis išsilavinimas	Žemesnis nei aukštasis išsilavinimas	Nevedę (netekėjusios)	Gyvena be partnerio (išsiskyrę, miręs)	Gyvena su partneriu (susituokę/nesituokę)	Dirba	Nedirba	Nedirba dėl negalios ar amžiaus
	N	187	110	77	75	112	65	27	93	81	32	74
	M	326,4	371,9	261,4	419,1	264,4	277,2	257,4	384,8	449,5	196,3	248,0
Deciliai	I	108,9	144,8	99,3	132,4	104,1	102,9	113,2	111,2	198,1	78,5	115,8
	II	156,4	159,3	130,9	166,2	147,9	144,8	147,9	162,7	263,0	101,4	156,4
	III	175,9	202,7	158,7	199,8	161,9	156,4	180,0	188,3	289,6	102,4	160,7
	IV	202,7	253,7	178,6	257,9	191,1	188,8	192,3	238,1	356,8	144,8	177,8
	V	260,7	289,6	202,7	324,1	226,3	245,0	202,7	289,6	405,5	149,6	188,3
	VI	289,6	375,2	248,7	431,0	266,5	289,6	256,6	355,7	434,4	165,1	210,0
	VII	371,1	434,4	289,6	521,3	291,1	347,5	283,8	434,4	521,3	212,6	255,7
	VIII	446,0	528,3	327,7	628,5	360,3	399,7	362,1	583,9	611,3	272,2	289,6
	IX	643,0	724,1	440,2	868,9	454,7	532,9	498,1	810,9	805,1	347,5	398,2

Lietuvos banko (2015) ataskaitoje nurodoma, kad 2014 m. nuo 80–90 proc. šalies namų ūkių pagrindinis pajamų šaltinis buvo darbo užmokestis, pensijos buvo antras pagal svarbą pajamų šaltinis, pajamų iš šio šaltinio gavo 30–45 proc. namų ūkių. Tiriamųjų namų ūkiai daugiausia nurodė gyvenantys iš keleto pajamų šaltinių: dažniausiai tai buvo darbo užmokestis, antras pagal dažnumą – pensija (senatvės, išankstinė senatvės, netekto darbingumo, našlių ir našlaičių) (žr. 2 pav.). Reikia pažymėti, kad, palyginti su bendru šalies vidurkiu, gerokai mažesnis procentas tiriamųjų namų ūkių pajamas gavo iš darbo užmokesčio ir didesnės dalies tiriamųjų namų ūkių pajamų šaltinis buvo pensijos. Reikia pasakyti, kad pensijos buvo pagrindinis dviejų dešimtadalių mažiausias pajamas (iki 145 EUR) vienam namų ūkio nariui gaunančių tiriamųjų namų ūkio pajamų šaltinis. Prasčiausia finansinė padėtis buvo be partnerio dėl skyrybų ar mirties gyvenančių respondentų – ši asmenų grupė išsiskyrė žemiausiomis pajamomis (Stjudento t testas parodė, kad šių asmenų namų ūkio pajamos buvo statistiškai reikšmingai mažesnės už nevedusių / nesituokusių asmenų pajamas ($t = 3,349$, $p = 0,001 < 0,01$, plačiau žr. 1 lentelę) ir už su partneriu (susituokus ar nesituokus) gyvenančių tiriamųjų namų ūkio pajamas ($t = -5,098$, $p = 0,000 < 0,01$). Pagrindiniu savo pajamų šaltiniu 57,6 proc. partnerio dėl skyrybų ar mirties neturinčių respondentų įvardijo pensijas, be to, beveik pusė šių tiriamųjų gyveno iš vieno pajamų šaltinio.

Siekiant kuo plačiau atskleisti respondentų ekonominę padėtį ir gyvenimo sąlygas, vertinti respondento namų ūkio turimi ilgalaikio vartojimo daiktai bei galimybės gerai maitintis, įsigyti naujų drabužių, pakeisti nusidėvėjusius baldus naujais. Tyrimo rezultatai, pateikti 2 lentelėje,

2 pav. ESA namų ūkio pajamų šaltiniai (procentinis pasiskirstymas)

*Pensijos: senatvės, išankstinė senatvės, netekto darbingumo, našlių, našlaičių pensijos.

Pastaba: Tiriamieji gali nurodyti daugiau nei vieną šaltinį.

2 lentelė. Ilgalaikio vartojimo daiktų neturinčių namų ūkių (ESA, Lietuvos gyventojų) procentinis pasiskirstymas

Ilgalaikio vartojimo daiktai	Bendras šalies vidurkis* (N = 5194)	ESA (N = 220)			
		Neturi	Neturėjimo priežastys		
			Dėl lėšų stokos	Nėra šių daiktų poreikio	Dėl kitų priežasčių
Televizorius	0,6	4,5	0,5	3,6	0
Telefonas (fiksuito ryšio ar mobilusis)	3,5	2,3	0**	1,8**	1,4**
Skalbyklė	7,5	9,5	5,5	1,8	2,3
Automobilis	41,5	51,4	13,6	12,7	24,1
Kompiuteris (stalinis, nešiojamas, delninis, planšetinis)	41	23,2	7,7	12,3	3,2

* Remiantis Lietuvos statistikos departamento 2014 m. metinio pajamų ir gyvenimo sąlygų tyrimo duomenimis

** Pateikiamos tik mobiliojo telefono neturėjimo priežastys

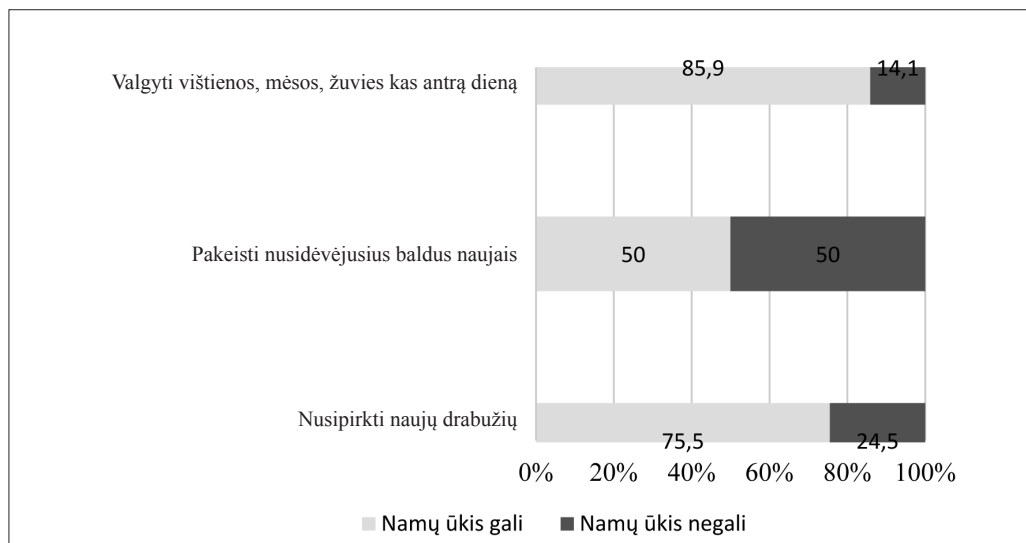
rodo, kad tiriamųjų namų ūkiai, palyginti su bendru šalies vidurkiu¹, buvo geriau apsirūpinę telefonais ir kompiuteriais, tačiau dažniau neturėjo televizoriaus ar automobilio, skalbyklės.

Nors galimybė turėti ilgalaikio vartojimo daiktų glaudžiai susijusi su namų ūkio ištekliais, tačiau tyrimo rezultatai atskleidė, kad iš dalies ilgalaikio vartojimo daiktų (ne)turėjimas nulemtas

¹ Lyginama su Lietuvos statistikos departamento pateikiamais 2014 m. metinio pajamų ir gyvenimo sąlygų tyrimo duomenimis

asmens pasirinkimo. Tyrimas atskleidė, kad minėtų daiktų dažniausiai neturima, nes nėra tokių daiktų poreikio ar dėl kitų priežasčių, išskyrus lėšų stoką. Žinoma, lėšų trūkumas išlieka svarbia ilgalaikio vartojimo daiktų stokos priežastimi, kai kalbame apie labai brangius daiktus: skalbyklę ar automobilį (daugiausia automobilio neturima greičiausiai dėl tiriamųjų sveikatos būklės (epilepsijos).

Tyrimo nustatyta, kad daugiau nei dešimtdalis tiriamųjų namų ūkių nurodė neturintys galimybės leisti sau kas antrą dieną valgyti vištienos, mėsos, žuvies, beveik ketvirtadalis nurodė negalintys nusipirkti naujų, o ne dėvėtų drabužių, ir kas antras tiriamasis nurodė negalintis pakeisti nusidėvėjusių baldų naujais (išsamesni rezultatai pateikiami 3 pav.).

3 pav. ESA subjektyvus savo namų ūkio galimybių gerai maitintis, rengtis, pakeisti nusidėvėjusius baldus vertinimas, proc.

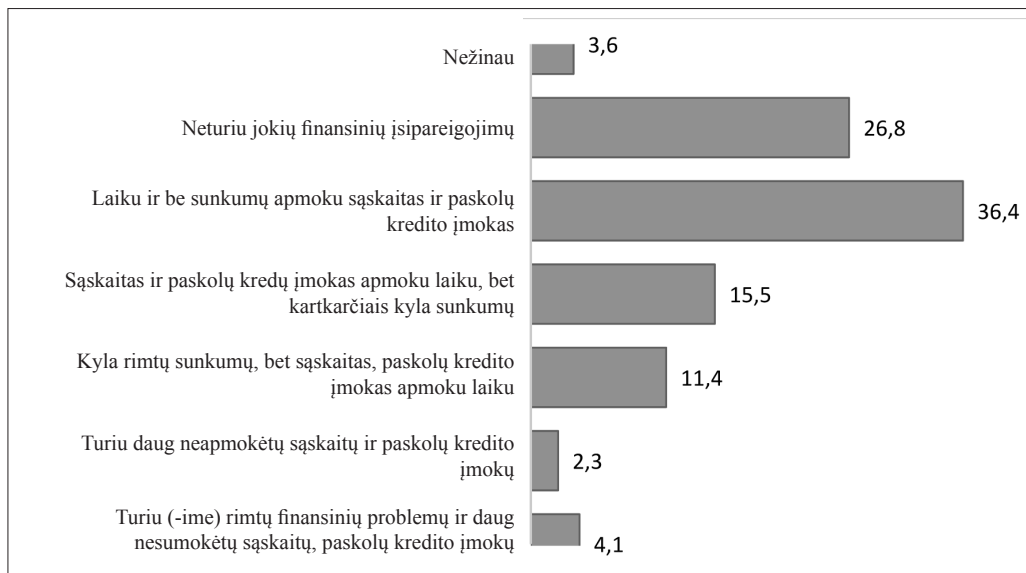
Reikia pažymėti, kad 2016 m. Lietuvos statistikos departamento puslapyje paskelbta Pajamų ir gyvenimo sąlygų statistinio modulio informacija apie materialinius nepriteklius² 2014 m., kurioje pateikiama informacija apie šalies namų ūkių galimybes pakeisti nusidėvėjusius baldus naujais, pakeisti nusidėvėjusius drabužius naujais, bent kartą per dieną valgyti šviežių vaisių ir daržovių, mėsos, žuvies ir lygiaverčių vegetariškų patiekalų. Remiantis pateiktais duomenimis, šalies gyventojų ir tiriamųjų, negalintys pakeisti nusidėvėjusių baldų naujais, procentas yra panašus – 2014 m. 53,7 proc. šalies namų ūkių nurodė negalintys pakeisti nusidėvėjusių baldų naujais. Lietuvos statistikos departamento ir atliekant tyrimą pateikiamų klausimų apie galimybes gerai maitintis ir nusipirkti naujų drabužių formuluotės kiek skiriasi, be to, Lietuvos statistikos departamentas pateikia informaciją apie namų ūkius, turinčius 1–15 m. amžiaus vaikų (remiantis klausimu apie namų ūkio galimybes pakeisti nusidėvėjusius baldus naujais vertinami visi namų ūkiai), todėl jų palyginti negalima, tačiau reikia pasakyti, kad 2014 m. Lietuvoje namų ūkių, turinčių 1–15 m. vaikų, bent vienas iš vaikų dešimtdalyje namų ūkių dėl lėšų stokos negalėjo

² Lietuvos statistikos departamento nuoroda: <http://osp.stat.gov.lt/temines-lenteles12>

nusidėvėjusių drabužių pakeisti naujais ir beveik 6 proc. namų ūkių negalėjo bent kartą per dieną valgyti vaisių, daržovių, mėsos, žuvies ir lygiaverčių vegetariškų patiekalų.

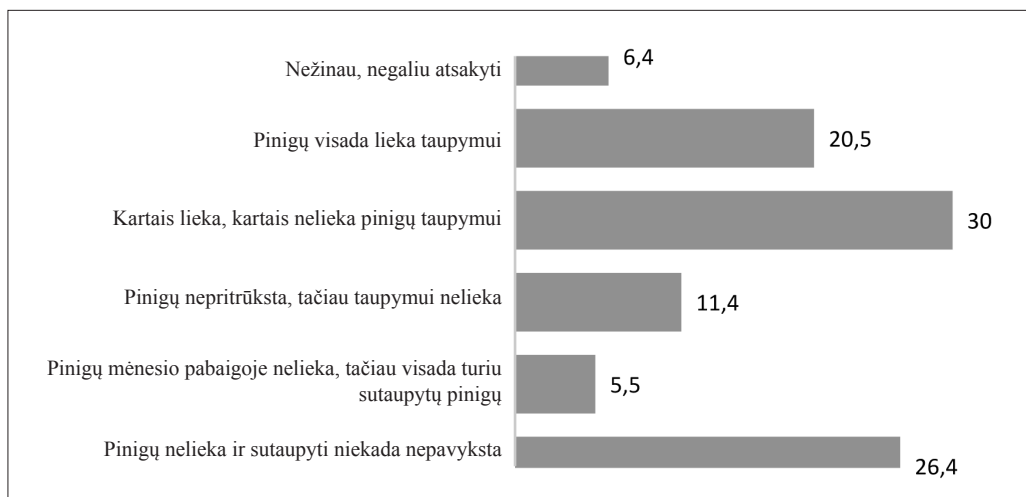
Finansų valdymo įpročiai. Straipsnyje aptariami tam tikri finansinio pajėgumo aspektai – finansų valdymą apibūdinantys rodikliai, kurie iš esmės parodo asmenų gebėjimą išgyventi iš turimų išteklių ir planuoti ateitį.

Tyrimo rezultatai, iliustruoti 4 pav., rodo, kad tiriamieji linkę mėnesines komunalines sąskaitas, būsto nuomos ir / ar paskolų kredito įmokas (toliau mėnesines sąskaitas) apmokėti laiku – beveik du trečdaliai tiriamųjų mėnesines sąskaitas apmoka laiku, nepaisant to, kad daliai jų kartkartėmis kyla sunkumų ar net didelių sunkumų. Santykinai nedidelė dalis asmenų turi finansinių sunkumų ir neapmokėtų sąskaitų.

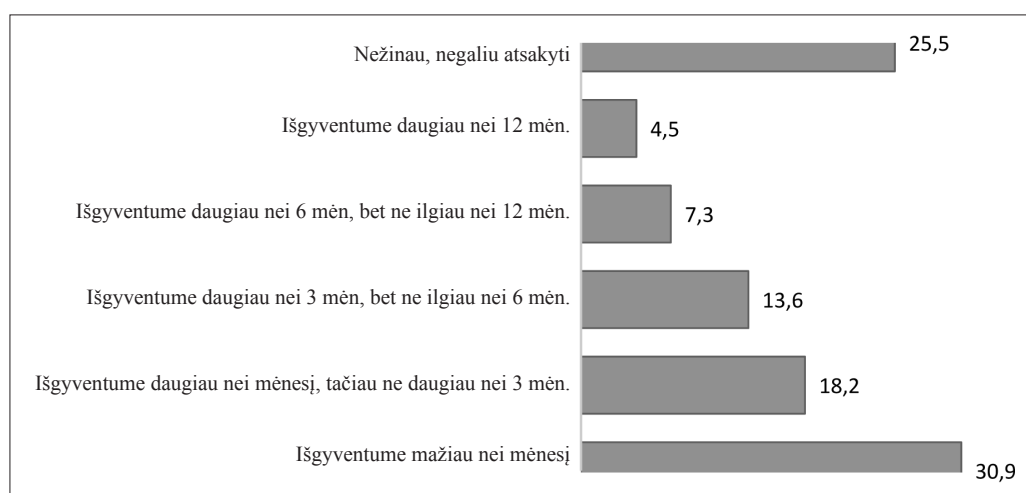
4 pav. *ESA atsakymų apie savo galimybes apmokėti komunalines sąskaitas, būsto nuomos ar paskolų kredito įmokas procentinis pasiskirstymas*

Kaip matyti 5 pav., tik kas penktas tiriamasis dalį gaunamų pajamų reguliariai gali atidėti santaupoms, kitų galimybės taupyti labai svyruoja. Dešimtadalis asmenų neturi taupymo įgūdžių – negeba sukaupti santaupų, nors nurodo, kad pinigų nepritrūksta. Nerimą kelia ne tiek negebantys taupyti tiriamieji, kiek tai, kad kas ketvirtas respondentas neturi galimybės atidėti pinigų santaupoms, nes jų tiesiog nelieta. Remiantis Lietuvos banko (2015) pateikiamais duomenimis, Lietuvoje 2014 m. II pusmetį mažiau nei 20 proc. namų ūkių nurodė nieko nesutaupę, nors 2014 m. I pusmetį tokių buvo 11 proc. daugiau. Straipsnyje aprašomo tyrimo ir Lietuvos banko pateikiamo tyrimo klausimų apie galėjimą išgyventi nuo pajamų iki pajamų ir sutaupyti formuluotės skiriasi, todėl visiškai palyginti jų negalima, tačiau galima pažymėti, kad negalinčių sutaupyti tiriamųjų procentas yra artimas šalies vidurkiui. Taigi, remiantis tyrimo rezultatais matyti, kad dauguma tiriamųjų geba išgyventi nuo pajamų iki pajamų be didesnių sunkumų, tačiau daliai asmenų tai padaryti itin sudėtinga, ką jau kalbėti apie galimybes atidėti pinigų santaupoms.

5 pav. *ESA atsakymų apie galimybę išgyventi nuo pajamų iki pajamų ir sutaupyti procentinis pasiskirstymas*

Reikšmingas finansų valdymo rodiklis – galėjimo išgyventi iš santaupų laikas, kuris svarbus asmenų galimybės bent kiek valdyti namų ūkio materialinės padėties svyravimą ateityje. Iš 6 pav. matyti, kad beveik kas trečias tiriamasis, jei daugiau negautų pajamų iš pagrindinio pajamų šaltinio, iš savo (kartu su partneriu) santaupų galėtų išgyventi mažiau kaip mėnesį, dar beveik trečdalis nurodė, kad iš santaupų galėtų išgyventi daugiausia iki pusės metų. Tik nedidelė dalis tiriamųjų iš savo santaupų galėtų išgyventi daugiau nei pusę metų (iki metų išgyventų 16 asmenų, daugiau nei metus iš santaupų galėtų gyventi 10 tiriamųjų). Tokie tyrimo rezultatai rodo, kad nemažai daliai respondentų, kilus nenumatytų materialinių sunkumų, būtų itin sudėtinga išgyventi iš turimų išteklių.

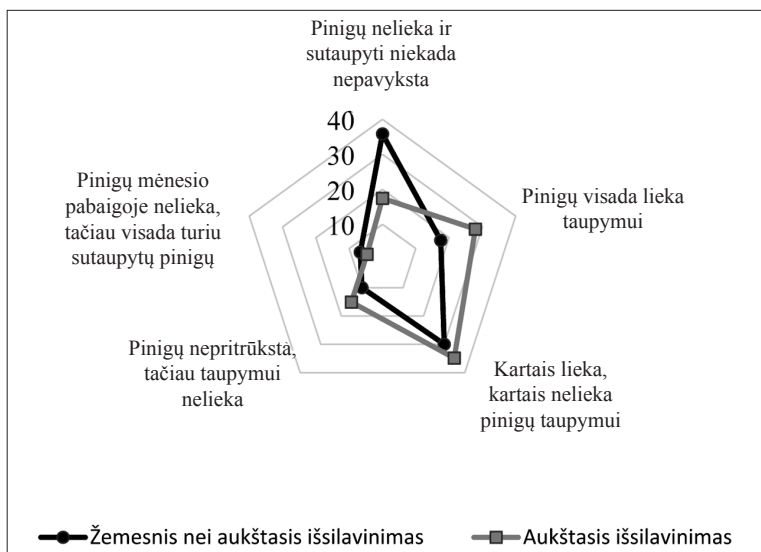
6 pav. *ESA savo galimybių išgyventi iš santaupų vertinimo procentinis pasiskirstymas*

Vertinant finansų valdymo rodiklių ir socialinių ir demografinių bei ligos veiksnių sąsajas, kiek plačiau aptartina amžiaus sąsaja su mėnesinių sąskaitų apmokėjimo ir galimybės išgyventi nuo pajamų iki pajamų rodikliais. Kruskalo ir Voliso testo rezultatai rodo, kad skirtingų amžiaus grupių skiriasi mėnesinių sąskaitų apmokėjimo ($p = 0,001$), gebėjimo išgyventi nuo pajamų iki pajamų ($p = 0,002$) skirstiniai: žemiausi vidutiniai rangai yra vidutinio amžiaus (41–50 m.) grupės, aukščiausi – jauniausios, iki 30 m. grupės³. Skirtumus tarp amžiaus ir galimybių apmokėti komunalines sąskaitas patvirtina ir Chi kvadrato kriterijus ($p = 0,009$): jauni asmenys (iki 30 m.) dažniau nei kitų amžiaus grupių tiriamieji neturėjo finansinių įsipareigojimų (atitinkamai 45 proc. šios amžiaus grupės respondentų, t. y. 1,5 karto dažniau nei 31–40 m., du kartus dažniau nei 51 m. ir vyresnių ir beveik 4 kartus dažniau nei 41–50 m. amžiaus grupių). Greičiausiai tokius rezultatus galėjo lemti tai, kad dauguma jaunuolių nėra sukūrę savo šeimos ir finansiškai jiems vis dar padeda artimieji, pvz., tėvai apmoka mėnesines sąskaitas, ir kt. Nepaisant to, kad du penktadaliai 41–50 m. amžiaus grupei priklausančių tiriamųjų nurodė laiku ir be sunkumų apmokantys mėnesines sąskaitas, šiai grupei asmenų sunkiau nei kitų amžiaus grupių tiriamiesiems sekėsi išgyventi nuo pajamų iki pajamų ir sutaupyti – čia didžiausias skaičius asmenų, kuriems pinigų nelieta ir sutaupyti nepavyksta (atitinkamai tokių buvo 45 proc., palyginti su 31 proc. – 31–40 m., 25 proc. – 51 m. ir vyresniais ir 13 proc. – 18–30 m. tiriamųjų). Pragyventi nuo pajamų iki pajamų taip pat sunkiai sekasi ir 31–40 m. amžiaus grupės asmenims. Tikėtina, kad 31–50 m. asmenų finansinė padėtis ir galimybės išgyventi nuo pajamų iki pajamų ir sutaupyti smarkiai sumažėja padidėjus išlaidoms dėl tam tikrų pasikeitusių aplinkybių (pradėjus savarankiškai mokėti mėnesines sąskaitas, atsiradus išlaikytinių vaikų ar kt.).

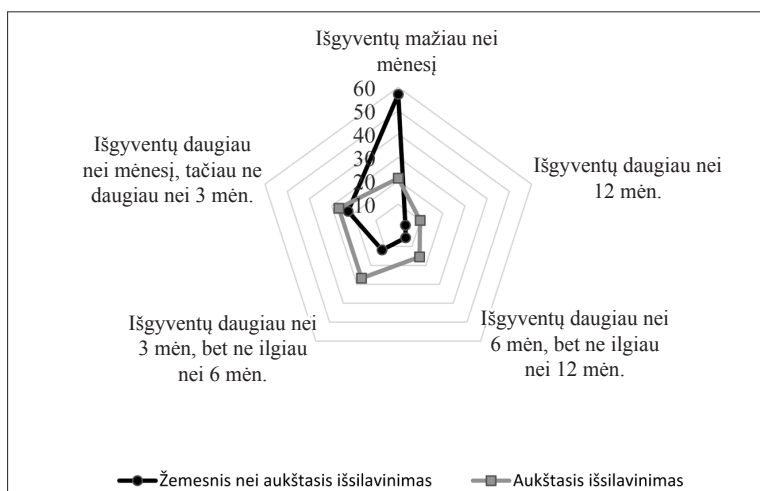
Tyrimo rezultatų analizė rodo esant reikšmingų skirtingą šeiminių padėtį turinčių respondentų mėnesinių sąskaitų apmokėjimo įpročių skirtumų. Beveik kas antras nevedęs (nesusituokusi) respondentas (-ė) neturėjo jokių finansinių įsipareigojimų ($N = 35$). Sunkesne finansine padėtimi pasižymėjo partnerio dėl skyrybų ar mirties neturintys tiriamieji, nors šiai grupei priklausantys respondantai dažniausiai mėnesines sąskaitas apmokėjo laiku, tačiau penktadalis nurodė turintys sunkumų, o kas dešimtas tiriamasis turėjo daug neapmokėtų sąskaitų. Su didesnėmis mėnesinių sąskaitų apmokėjimo problemomis susidūrė nedirbantys dėl negalios ir amžiaus – tik 29,6 proc. šių asmenų nurodė laiku ir be problemų apmokantys mėnesines sąskaitas (dar 29,6 proc. teigė neturintys jokių finansinių įsipareigojimų, iš kitų nedirbančių tiriamųjų beveik 40 proc. nurodė neturintys finansinių įsipareigojimų.). Beveik 46 proc. dirbančių asmenų nekilo sunkumų apmokėti mėnesines sąskaitas.

Atsižvelgiant į mokslinėje literatūroje pateikiamas išsilavinimo ir finansinio pajėgumo sąsajas (Guiso ir Jappelli (2008), Meier ir Sprenger (2008), Australia and New Zealand Banking Group (2008), Chase, et al. (2011), straipsniuose pažymima, kad žemesnį išsilavinimą turinčių asmenų namų ūkiai mažiau sutaupo, o aukštesnis išsilavinimo lygis siejamas su geresniu finansiniu raštingumu), tyrime taip pat buvo vertinta, kaip išsilavinimas susijęs su finansinio pajėgumo aspektais (finansų valdymo įpročiais). 7 pav. ir 8 pav. gerai iliustruoja prastesnę žemesnio nei aukštasis išsilavinimo tiriamųjų padėtį – žemesnį nei aukštąjį išsilavinimą turinčių tiriamųjų galimybes

³ Mėnesinių sąskaitų apmokėjimo vidutiniai rangai pagal amžiaus grupes: 130,1 (18–30 m.); 104,4 (31–40 m.); 85,3 (41–50 m.); 102,9 (51 m. ir vyresni); $\chi^2(3) = 15,834$, $p = 0,001 < 0,05$; Gebėjimo išgyventi nuo pajamų iki pajamų, sutaupyti vidutiniai rangai pagal amžiaus grupes: 125,5 (18–30 m.); 102,3 (31–40 m.); 80,9 (41–50 m.); 103,5 (51 m. ir vyresni); $\chi^2(3) = 15,266$, $p = 0,002 < 0,05$.

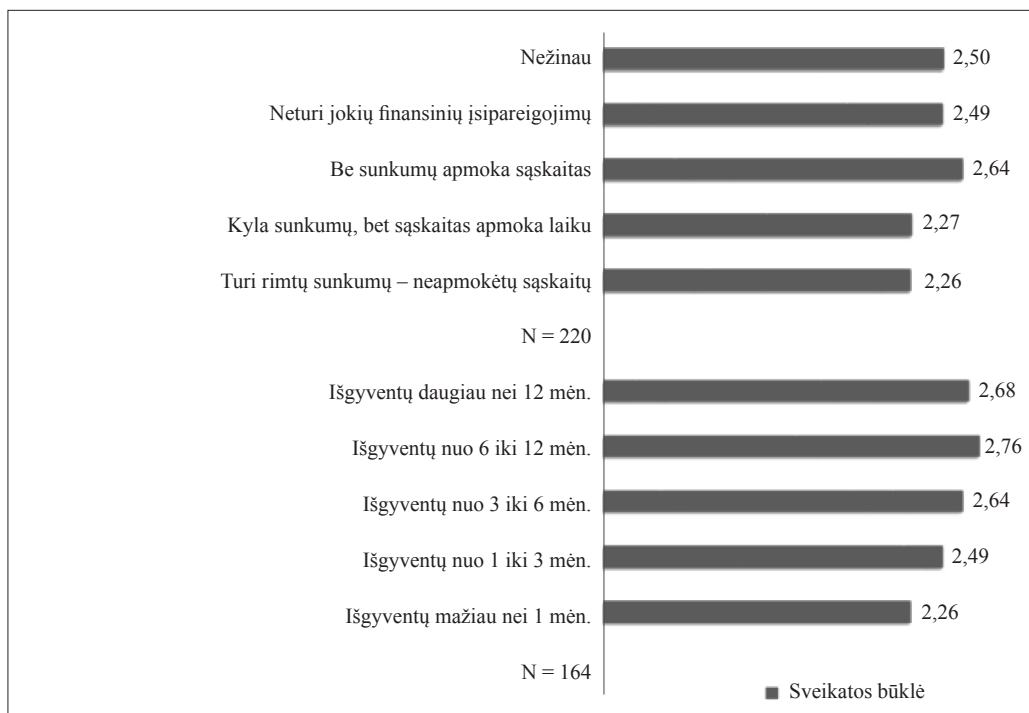
7 pav. ESA išsilavinimo lygio ir galimybių išgyventi nuo pajamų iki pajamų, sutaupyti sąsajos, proc.

8 pav. ESA išsilavinimo lygio ir galimybių išgyventi iš santaupų sąsajos, proc.

išgyventi nuo pajamų iki pajamų ir sutaupyti buvo prastesnės, palyginti su aukštąjį išsilavinimą turinčiais asmenimis. Žemesnis išsilavinimas taip pat susijęs su daug prastesnėmis tiriamųjų galimybėmis, netekus pagrindinio pajamų šaltinio, išgyventi iš savo (kartu su partneriu) santaupų.

Kaip matyti 9 pav. respondentai, pasižymintys geresne bendra sveikatos būkle (kai bendros sveikatos būklės reikšmė artimesnė 4,03 balui), dažniausiai turėjo geresnius finansų valdymo įpročius: respondentų, kurie nurodė be sunkumų apmokantys mėnesines sąskaitas, sveikatos būklė vidutiniškai siekė 2,64 balo ir buvo beveik 0,4 balo aukštesnė nei patiriančių sunkumus apmokėti sąskaitas ar turinčių rimtų finansinių sunkumų ir daug neapmokėtų sąskaitų.

9 pav. *ESA finansų valdymo įpročių (mėnesinių sąskaitų apmokėjimo, galimybės išgyventi iš santaupų) ir sveikatos būklės balų santykis*

Prastesnės sveikatos būklės tiriamieji taip pat turėjo prastesnę galimybę išgyventi iš santaupų. Spirmano koreliacijos koeficientas parodė, kad, didėjant sveikatos būklės rodikliui, proporcingai ilgėja ir asmenų nurodomas laikas, kurį jie gali išgyventi iš santaupų ($r = 0,256$, $p = 0,001 < 0,01$, $N = 164$).

Išvados

Nepakankamai gerą ESA ekonominę padėtį rodo didelė asmeninių pajamų diferenciacija, mažos daugumos epilepsija sergančiųjų asmeninės pajamos (ypač gyvenančių žemesnio urbanizacijos lygio teritorijose, turinčių žemesnį nei aukštąjį išsilavinimą, nedirbančių, gyvenančių be partnerio), kurios sudaro reikšmingą viso namų ūkio biudžeto dalį. Be to, pensijos (senatvės, išankstinės senatvės, netekto darbingumo, našlių, našlaičių) yra pagrindinis mažiausias pajamas vienam namų ūkio nariui gaunančių ESA namų ūkių pajamų šaltinis.

Nors daugelis ESA gali valgyti vištienos, mėsos, žuvies kas antrą dieną, kiek mažiau yra galinčių nusipirkti naujų, o ne dėvėtų drabužių, tačiau kas antro ESA namų ūkis negali pakeisti nusidėvėjusių baldų naujais. Prasčiausią ekonominę situaciją ir gyvenimo sąlygas turinčiais namų ūkiais reikėtų laikyti tuos, kurie negali sau leisti valgyti vištienos, mėsos, žuvies kas antrą dieną (tokia padėtis esti kas septinto ESA namų ūkio).

Apsirūpinimas ilgalaikio vartojimo daiktais epilepsija sergantiesiems yra normalus ir aplinkybė, kad šių daiktų neturima, dažniau galima susieti su asmenų pasirinkimu nei su lėšų stoka. Tokie tyrimo rezultatai rodo, kad ilgalaikio vartojimo daiktų turėjimo rodiklis gali būti vertinamas tik kaip vienas iš finansinės ekonominės padėties aspektų, suteikiantis papildomos informacijos apie namų ūkio finansinę ekonominę būklę, tačiau atskirai mažai ką pasako apie realią ekonominę namų ūkio padėtį.

ESA pasižymi pareižingu mėnesinių komunalinių sąskaitų, būsto nuomos ir / ar paskolų kredito įmokų apmokėjimu, tačiau daugiau nei ketvirtadalis ESA namų ūkių neturi reikiamų išteklių, kad galėtų sukaupti pinigų ateičiai, nenumatytiems atvejams, pensijai ar kt., t. y. mėnesio pabaigoje nelieka pinigų ir sutaupyti nepavyksta, o iš turimų santaupų galėtų išgyventi daugiausia mėnesį.

Finansų valdymo įpročių rodikliai susiję su socialiniais ir demografiniais veiksniais, tačiau jų santykis skiriasi. Apmokėti mėnesines komunalines sąskaitas, būsto nuomos ir / ar paskolų kredito įmokas buvo sudėtingiau epilepsija sergantiems 31–50 metų asmenims, be partnerio dėl skyrybų ar mirties gyvenantiems asmenims, neužimtiems ir prastesnės sveikatos individams. Įgytas žemesnis nei aukštasis išsilavinimo lygis bei amžius nuo 31 m. iki 50 m. susijęs su prastesnėmis epilepsija sergančiųjų galimybėmis išgyventi nuo pajamų iki pajamų ir sutaupyti. Išgyventi iš turimų santaupų ypač prastas galimybes turėjo žemesnį išsilavinimo lygį įgiję bei prastesne sveikatos būkle pasižymintys epilepsija sergantieji.

LITERATŪRA

- Abramavičiūtė, Z. (2015). Epilepsija sergančių asmenų socialinė įtrauktis taikant muzikos terapiją. Daktaro disertacijos santrauka.
- Andersen, T., Poppel, B. (2002). Living conditions in the Arctic. *Social Indicators Research*, 58(1–3), p. 191–216.
- Atkinson, A., McKay, S., Kempson, E., Collard, S. (2006). *Levels of Financial Capability in the UK: Results from a Baseline Survey*. FSA Consumer Research Paper No. 47. London: FSA.
- Australia and New Zealand Banking Group, 2008. ANZ Survey of Adult Financial Literacy in Australia*. Melbourne, Australia: Australia and New Zealand Banking Group.
- Berg, A. T., sec. ed. (2010). Epidemiology of Epilepsy. In C. P. Panayiotopoulos, ed., 2010. *Atlas of Epilepsies*, p. 46–65.
- Butvilas, D., Krisčiūnas, A., Endzinienė, M., Jurkevičienė, G., Švedaitė-Sakalauskė, B. (2010). Jaunų žmonių, sergančių epilepsija, gyvenimo pilnatvė. *Neurologijos seminarai*, 14 (44), p. 86–92.
- Chase, S., Gjertson, L., Collins, J. M. (2011). *Coming up with cash in a pinch: Emergency savings and its alternatives*. Center for Financial Security. Madison: University of Wisconsin.
- Conroy, N. E., McDonalds, K. E., Morris, M., Jennings, E. (2014). *Financial Capability of Adults with Disabilities*. Findings from the FINRA Investor Education Foundation 2012. National Financial Capability Study. National Disability Institute.
- Costa, D. (2015). Health and the Economy in the United States, from 1750 to the Present. *Journal of Economic Literature*, 53 (3), p. 503–570.
- Fiest, K. M., Sauro, K. M., Wiebe, S., Patten, S. B., Kwon, C.-S., Dykeman, J., Pringsheim, T., Lorenzetti, D. L., Jetté, N. (2017). Prevalence and incidence of epilepsy: A systematic review and meta-analysis of international studies. *Neurology*, 88 (3), p. 296–303.

- Galarneau, D., Radulescu, M. (2009). Employment among the disabled. *Perspectives*. Statistics Canada Catalogue no. 75-001-X, p. 5–15.
- Gyventojų pajamos ir gyvenimo sąlygos 2015 (2016). Lietuvos statistikos departamentas. Vilnius.
- Guiso, L., Jappelli, T. (2008). *Financial Literacy and Portfolio Diversification*. EUI Working Paper (ECO 2008/31). Florence, Italy: European University Institute.
- Guk, J., Mameniškienė, R. (2012). Ligos įtaka epilepsija sergančių asmenų šeiminiam gyvenimui. *Neurologijos seminarai*, 6 (3).
- Heslop, P., Gordon, D. (2014). Trends in poverty and disadvantage among households with disabled people from 1999–2012: from exclusion to inclusion? *Journal of Poverty & Social Justice*, 22(3), p. 209–226.
- Jennum, P., Sabers, A., Christensen, J., Ibsen, R., Kjellberg, J. (2017). Welfare consequences for people with epilepsy and their partners: A matched nationwide study in Denmark. *Seizure*, 49, p. 17–24.
- Jeon, Y. H., Essue, B., Jan, S., Wells, R., Whitworth, J. A. (2009). Economic Hardship Associated with Managing Chronic Illness: A Qualitative Inquiry. *BMC Health Service Research*, 9:182.
- Josipovic-Jelic, Z., Sonicki, Z., Soljan, I., Demarin, V. (2011). Prevalence and socioeconomic aspects of epilepsy in the Croatian county of Sibenik–Knin: Community-based survey. *Epilepsy & Behavior*, 20 (4), p. 686–690.
- Lietuvos bankas. 2015. *Namų ūkio apklausos dėl finansinės elgsenos apžvalga*. 1.
- Mameniškienė, R., Jatužis, D., Kaubrys, G., Budrys, V., Parnaruskienė, R. (2002). Kognityvinių funkcijų sutrikimai sergant epilepsija ir jų ryšys su epilepsijos klinikinėmis charakteristikomis. *Neurologijos seminarai*, 3 (16), p. 90–100.
- McQuaid, R., Egdell, V. (2010). *Financial Capability – Evidence Review*. Employment Research Institute. Edinburg Napier University. Final Report.
- Meier, S., Sprenger, Ch. (2008). *Discounting Financial Literacy: Time Preferences and Participation in Financial Education Programs*. IZA Discussion Paper (No. 3507). Bonn, Germany: Institute for the Study of Labor.
- Mitra, S., Posarac, A., Vick, B. (2013). Disability and poverty in developing countries: a multidimensional study. *World Development*, 41, p. 1–18.
- Ottman, R., Lipton, R. B., Ettinger, A. B., Cramer, J. A., Reed, M. L., Morrison, A. and Wan, G. J. (2011). Comorbidities of epilepsy: Results from the Epilepsy Comorbidities and Health (EPIC) survey. *Epilepsia*, 52, p. 308–315.
- Pivorienė, J., Šėdienė P. (2017). Epilepsijos kaip lėtinės ligos apibrėžtis sociologinėje perspektyvoje. *Social Work*, 14 (2).
- Pugliatti, M., Beghi, E., Forsgren, L., Ekman, M., Sobocki, P. (2007). Estimating the cost of epilepsy in Europe: A review with economic modeling. *Epilepsia*, 48 (12), p. 2224–2233.
- Riechmann, J., Strzelczyk, A., Reese, J. P., Boor, R., Stephani, U., Langner, C., Neubauer, B. A., Oberman, B., Philippi, H., Rochel, M., Seeger, J., Seipelt, P., Oertel, W. H., Dodel, R., Rosenow, F., Hamer, H. M. and the EpiPaed Study Group (2015). Costs of epilepsy and cost-driving factors in children, adolescents, and their caregivers in Germany. *Epilepsia*, 56: 1388–1397.
- Sakalauskaitė-Juodeikienė, E., Mameniškienė, R. (2013). Epilepsija sergančių asmenų žinios apie jų ligą: skersinio pjūvio tyrimas Vilniaus epileptologijos centre. *Neurologijos seminarai*, 17 (58), p. 278–287.
- Scambler, G. (2010). *Epilepsy, Stigma and Quality of Life*. University College London. Melbourne.
- Scott, K., Mete, C. (2008). Measurement of Disability and Linkages with Welfare, Employment, and Schooling. In C. Mete, ed. 2008. *Economic Implications of Chronic Illness and Disability in Eastern Europe and the Former Soviet Union*. The World Bank, p. 35–66.
- Sherraden, M. (2014). Building Blocks of Financial Capability. In J., Birkenmaier, M., Sherraden, J., Curley, eds. (2014). *Financial Education and Capability: Research, Education, Policy, and Practice*. Oxford University Press, p. 3–43.

Shim, S., Serido, J., Bosch, L., Tang, C. (2013). Financial Identity-Processing Styles Among Young Adults: A Longitudinal Study of Socialization Factors and Consequences for Financial Capabilities. *Journal of Consumer Affairs*, 47 (1), p.128–152.

Smith, J. P. (1999). Healthy Bodies and Thick Wallets: The Dual Relation Between Health and Economic Status. *The Journal of Economic Perspectives: A Journal of the American Economic Association*, 13(2), p.144–166.

Šedienė, P. (2016). Specializuoto psichosocialinio konsultavimo epilepsija sergantiems asmenims koncepcijos pagrindimas. *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai*, 17 (1), p. 117–139.

Teschl, M., Comim, F. (2004). Adaptive Preferences and Capabilities: preliminary considerations. Workshop on „Capabilities and Happiness“, 18.

Vick, A. (2014). Living and Working Precariously with an Episodic Disability: Barriers in the Canadian Context. *Canadian Journal of Disability Studies*, 3 (3).

Zabarauskaitė, R., Gruževskis, B. (2015). *Sisteminis skurdo problemas tyrimas Lietuvoje*. Lietuvos socialinių tyrimų centras. Lietuvos CARITAS.

Žemgulytė, G., Jurkevičienė, G., Gelžinienė, G., Matijošaitis, V., Rutkauskaitė, G. (2016). Su sveikata susijusi gyvenimo kokybė, sergant epilepsija. *Neurologijos seminarai*, 20 (3).

ECONOMIC STATUS AND LIVING CONDITIONS AMONG EPILEPTIC PEOPLE

Sandra Krutulienė

Summary

Researchers see a definite link between health and economic statuses, but relatively little is known about the economic status among people with particular chronic diseases. Less is known about the economic status and living conditions of people with epilepsy. The aim of this study was to evaluate the economic status and living conditions among people who suffer from epilepsy in Lithuania.

The article is based on the data of empirical research that was carried out in 2014. During this research, 220 people with epilepsy, aged 18–85 years, were investigated. The evaluation of some aspects of economic status and living conditions of people with epilepsy, such as personal and household income (income responses were based on subjective measures), sources of household income, housing quality, durable goods and some aspects of financial capability are presented in this paper. The main findings of research were that income differentiation among people with epilepsy is high. Income disparities between rural and urban areas, like between different educational levels, are observed. The vast majority of income of people with epilepsy is low and it represents a significant element of their household income. A quarter of people who have epilepsy cannot afford to buy new clothes and every second person cannot replace his/her worn-out furniture. Even a tenth of people with epilepsy cannot afford to eat meat, chicken and fish (or a vegetarian equivalent dish) every second day. An absence of durable goods is more associated with the personal choice of people with epilepsy rather than with a lack of resources. The obtained results show that people with epilepsy dutifully pay all their monthly bills (utility bills, rent and/or loans to credit payments), but more than a quarter of them lack the necessary resources to accumulate money for the future (their money always runs out and they never have any additional left over) and the largest group of people with epilepsy (30%) thought that they would manage for less than one month if they faced a drop in income.

Keywords: people with epilepsy, economic status, income, living conditions.